

स्मृतिका पानामा रेडियो नेपाल

भाउपन्थी

रेडियो भन्नेवित्तिकै म ती ठूलूला वाकसमा विकासे साँढेका ठूलूला आँखाजत्रा बटन घुमाएर प्रसारणका स्टेसन खोज्ने दृश्यलाई सम्झन्छु । यस दृश्यका साथै मेरो स्मृतिमा रेडियो सिलोनबाट वज्जे पुराना शैलीका हिन्दी गीतका धुनहरू पनि गुञ्जिन थाल्छन् । रेडियो मैले सीमापारि अर्थात् सुदूर महाकालीको मधेसी जिल्ला कञ्चनपुरपारि भारतका केही सहरमा देखेको थिएँ । त्यति बेलासम्म अर्थात् २०२३/२४ सालसम्म पनि महेन्द्रनगरमा विजुली भनेको बर्खायाममा आकाशीय पृष्ठभूमिमा बादलका गडचाडगुडुड स्वरका साथ चम्किने उज्यालोलाई मात्र बुझिन्थ्यो । रेडियो त उस बेला भन् आकाशको फल थियो । तर समयको प्रवाहले सहरमा ट्राञ्जिस्टरको प्रवेश पनि गरायो । क्रमशः पछि ट्राञ्जिस्टरको प्रचलन बढेपछि रेडियोको अर्थ र काम मानिसहरूले बुझ्न थाले । यसलाई समाचार र गीतहरूको स्रोत मानिन थालियो ।

गुल्मीमा जन्मे पनि म बालककालदेखि नै हुर्के-बढेको कञ्चनपुरको महेन्द्रनगर बजारमा हो । सुदूरपश्चिमको यो भू-भागमा रेडियोबाट आफूले बुझिने नेपाली

भाषाका गीतहरू सुन्न पाइनु नै खुसीको विषय थियो । कारण, यो एउटा मिश्रित भाषाको सहर थियो । पारि भारतका तुर्काहरूको उर्दू, पारिकै व्यापारी बनियाँहरूको हिन्दी, सुदूरपश्चिमको पहाडी भेकको भाषा डोटचाली र कञ्चनपुरको रैथाने थारूहरूका भाषाका बीचमा नेपाली । रेडियो नेपालबाट र कर्मचारी वर्गका बीचमा सुन्न पाइने नेपाली मेरालागि भाषिक उत्सुकताको विषय बन्थ्यो । यी सबैका बीच त्यहाँका सम्पन्न जिमिन्दारहरू थिए । ट्राञ्जिस्टर उनीहरू काँधमा भिर्थे । एउटा फेसन ! त्यस्ता जिमिन्दारहरू अहिले विलुप्त भइसके । त्यस बेला गाउँदेखि सहर ओहोरदोहोर गर्नुपर्दा उनीहरू राँगाले तान्ने गाडामा परालमाथि दरी ओछ्याएर बस्थे । ट्राञ्जिस्टर आइसकेपछि उनीहरू हातमा वा काखमा ट्राञ्जिस्टर लिएर सुन्दै गाडामा वरपरका गाउँहरूबाट सदरमुकाम महेन्द्रनगर आउनेजाने गरेको म सम्भन्छु । अनेक मोडेलका ट्राञ्जिस्टर, कुनै 'नेशनल' कम्पनीका त कुनै 'सार्प' का ट्राञ्जिस्टर बाजा बजारमा देखिन्थे । तर किन्न सक्ने आर्थिक क्षमता सबैमा हुँदैनथ्यो । जापानले ट्राञ्जिस्टरको उत्पादनमा नयाँ चमत्कार ल्याए पनि त्यो हाम्रालागि अप्राप्य नै थियो । पञ्चायतको सुरुतिर रुसले गाउँपञ्चायतहरूलाई एक-एकओटा रूसी ट्राञ्जिस्टर उपहारस्वरूप प्रदान गरेको थियो । हाम्रो महेन्द्रनगर गाउँपञ्चायतमा पनि त्यस्तो ट्राञ्जिस्टर आएको थियो । त्यसमा जापानी ट्राञ्जिस्टरमा जस्तो स्वर नबजी केही धोदो स्वर आउँथ्यो ।

सुदूरपश्चिमको यो भू-भागमा रेडियो नेपालको प्रसारण स्पष्टसँग सुन्न कठिन नै थियो । दिउँसो, मध्याह्नतिर स्वर अलि चर्को आउँथ्यो । दिउँसो एक बजे समाचार आउँथ्यो । समाचारअघिको धुन बज्नु थालेपछि मानिसहरू बोल्ल रोकेर अर्घ्यका साथ समाचारको प्रतीक्षा गर्थे । ट्राञ्जिस्टरतिर कान मात्र थापे पुग्ने ठाउँमा दुवै आँखाले ट्राञ्जिस्टरलाई निनिमेष घुरेर हेर्दै समाचार सुन्न तन्मय हुन्थे । समाचारको समयमा ट्राञ्जिस्टर वरिपरि आठ-दस नभए चार-छ जनाको घुइँचो जम्थ्यो, जम्थ्यो ।

रेडियो नेपालको समाचार जनताका लागि प्रत्यक्षतः आदेश सरह हुन्थ्यो । समाचारवाचक हुन्थिन्, कृष्णा ताम्राकार । उनको स्वरमा एक प्रकारको नारी सुलभ धारिलो सौन्दर्य थियो । समाचारवाचनका लागि पुरुष स्वर कसको हुन्थ्यो, त्यो मैले बिर्सै तर त्यो स्वर पनि कम 'कमान्डिड' हुँदैनथ्यो । यसपछि सूचना र गीत चल्थ्यो रेडियोमा । शनिवारका दिन रेडियो नाटक आउँथ्यो । शनिवारका दिन फुर्सतमा र भात खाइसकेपछिको भाते निद्रा वा आलस्यले लट्ट पारेका बेला आउने धेरैजसो रेडियो नाटकले निद्रालाई नै गाढा बनाउँथे । प्रेम प्रधान र वियोगका आरोहहरूको पृष्ठभूमि लिएका हुन्थे ती नाटकहरूले । तिनको सङ्गीत

पनि त्यसरी नै शोक र बिछोडले विह्वल भएकाहरूको पीडित भावना व्यक्त गर्ने भायोर्लिन थिचेर रेटेको लामो तन्केको स्वरको हुने गर्थ्यो ।

रेडियो नेपालको सबैभन्दा प्रभावशाली पक्ष यसबाट बज्ने गीतहरू नै थिए । लोकगीतका फाँटमा धर्मराज थापाले एकछत्र जस्तै रजाई गरेका थिए । पछि पनि उनका गीत 'हो हो माले हो हो, हो हो काले', '(सुरुको पङ्क्ति सम्झनँ) घर छोडेर गएको नेपाली', 'धानको बाला भुल्यो हजुर देशै रमाइलो' चल्तीमा थिए भने अर्का एक जना गायकको 'मलाई खुत्रुकै पाय्यो जेठान तिम्रो बैनीले' र अरू थुप्रै गीत नेपाली चेतनामा व्याप्त भएका थिए । तिनले श्रोतावर्गमा नेपाली गीतको श्रुतिमाधुर्यको गहिरो छाप छोडेका थिए । रेडियो नेपालले त्यसपछि एउटा अत्यन्त लोकप्रिय गीत बजायो— 'ए कान्छा ठट्टैमा यो बैस जान लाग्यो' । म भने यस गीतका माध्यमले तारा र जुन खसाल्ने वाचा-बन्धनमा मस्त र व्यस्त प्रेमी प्रेमिकाको आलापदेखि अलि तर्सन्थेँ । तारादेवीको आवाजको उच्च आरोहले पैदा गरेको खिरिलो धारले मेरो कानभित्रको जाली खुर्केभैँ लाग्थ्यो । अर्कोतिर जून र तारा खसाल्ने कुरा पनि छ । त्यति नभए नपुग्ने भन्ने प्रेमी प्रेमिकाको वस्तु विनिमयवादी प्रेमालाप म जस्तो आर्थिक अवस्थाले कमजोरका लागि त्रासदायक हुन्थ्यो ।

म रेडियो नेपालको कुन गीतको अत्यन्त व्यसनी भएको थिएँ ? त्यो पनि भन्नु छ । यस गीतमा खास एउटा कुरा थियो, आर्थिक बोझबाट मुक्त प्रेम ! एकतर्फी रूपमा केटाले आफ्नो प्रेमको अभिव्यक्ति गर्छ गीतमार्फत । त्यो गीत थियो— 'कसैको गुलाफी इसाराले, यो मन डगमगाइदियो' । प्रचलितभन्दा भिन्न हुन खोज्ने युवा स्वभावको रमाइलो गीति अभिव्यक्ति थियो यो । म पनि बाइस चौबीसतिरको, गुलाफी यौवन र इसाराको खोजीमै भौँतारिरहेको । गीत मेरैलागि बनेको हो जस्तो पो लाग्थ्यो त । मैले मन पराउने ठिठीको घरअगाडिको बाटो हुँदै जाँदा यो गीत म भन्नु चर्को स्वरमा गाउँथेँ । साथ दिन्थे वासुदेव । वासुदेव वितिसके अहिले त । सम्झँदा एक युग लाग्छ । उनी चुरोट खुब पिउँथे र म पनि । चुरोटको लामो सर्को तानेपछि उनी मुख मिठ्याएर फुर्र धुँवा फाल्थे । म त्यस्तो बेलामा उनलाई भन्थेँ— "अरे यार गाऊ न !" मलाई लाग्थ्यो मेरो स्वर राम्रो छैन । वासुदेव सङ्गीतको प्रकृति जाने जस्तो पनि गर्थे र गीतका शब्दहरू खुट्याउन पनि सक्थे । उनी कहिलेकाहीं रेडियो नेपालबाट प्रसारित गीतहरू टिप्ने पनि गर्थे । 'पिउँदै नपिउने नसा भो मलाई' भन्ने गीतका सुरुकै पङ्क्तिमा मलाई मात लाग्थ्यो । घरभित्र ननिदाएको भए मेरी हुन नसकेकी ती प्रेमिकाले अवश्य सुनेको हुनुपर्छ भन्दै रातीमा यो गीत पनि गाइन्थ्यो बाटो हिँड्दा ।

तर कहिलेकहिले साँच्चै नै पिएर त्यो गाउँदा पिउँदै नपिउनेभन्दा पनि पिएको नसाले हाम्रा जीब्रा लर्बराउँथे । अर्को दिन त के ? त्यसै राती सबैले थाहा पाउँथे—प्रेमोन्मादमा मन डगमगाएका दुई जना गवैया को हुन् भनेर । वासुदेवले प्रेम गरे र त्यसलाई आजीवन निर्वाह गरे । मैले भने ... ।

रेडियो नेपाल यस अर्थमा विस्मृतिमा कहिल्यै विलाउन सक्तैन । अरू थुप्रै गीतहरू पनि यसले हामीलाई दिएको थियो । ‘कान्छी मट्याड ट्याड’, होस् कि ‘तिम्रो माया कागजको फूल जस्तो’ अथवा ‘उकालीमा कल्ले गायो गीत सुन रे’ साथै ‘भो भो नरोऊ जुरेली चरी हाम्रो पालो’ आदि गीतहरूले जीवनलाई समाल्ने, सङ्घर्षविमुख नहुने र मानवप्रेम गर्ने सन्देश दिन्थे । श्रोतामा गीतको मर्मले मानसिक शान्ति छाउँथ्यो । म फेरि सोच्छु— म त रेडियोको बोली सजिलै बुझ्छु र रमाउन सक्छु । मेरो जिल्ला कञ्चनपुर थारुबहुल जिल्ला हो र यहाँ रेडियोले बोल्ने नेपाली भाषा नबुझेहरू प्रशस्तै छन् । नेपाली भाषाका अन्य प्रसारणले खासै प्रभाव नपारे पनि यसका गीतहरूमा हुने मादलप्रधान धुन र ध्वनि ग्रामीण क्षेत्रमा लोकप्रिय नै भएको पाएको छु । अहिले पनि सुलभ र गरीबको पहुँचमा सजिलै पुग्न सक्ने माध्यम रेडियो प्रसारण नै हो । यस कारण थारूसमुदायलाई नेपाली भाषाका कार्यक्रमभन्दा उनीहरूकै भाषामा र उनीहरूकै सामाजिक परिवेश र जीवनको उन्नयनमा सहायक हुने कार्यक्रमको प्रसारण आवश्यक देख्छु म ।

पहिलेपहिले रेडियो नेपाल राती सुन्न गाह्रो पर्थ्यो । तर अहिले त्यस्तो अवस्था छैन । विहानको धार्मिक कार्यक्रमको आरम्भभन्दा अघि रेडियो नेपाल जागेको र श्रोतालाई जगाउने लामो शङ्खध्वनिसहितको धुन अबै पनि सुनेर म भित्रभित्रै समयको निरन्तरतालाई आत्मसात् गर्छु । त्यही धुनभै जीवन बजिरहन्छ । सूचनाका क्षेत्रमा पनि रेडियो नेपालले ठूलै भूमिका निर्वाह गरेको हो । सरकारी सूचनाहरूको प्रसारण, मन्त्रिमण्डलको गठन र कार्यविभाजन, गहुँ-चामल र तरकारी खेतीमा लाग्ने कीराको उपचार, कम्पोष्ट मल र रासायनिक मल आदिको ज्ञान उसैले गराउँथ्यो । रेडियो नेपाल उस बेला पनि समाचारहरूको ध्वनिपत्र थियो र अहिले पनि छ ।